

Kant'ın 'Aydınlanma Nedir? Sorununa Yanıt' Başlıklı Makalesinden Hareketle Hukuka İlişkin Birkaç Sonuç

Ogün ÜREK

Düşünce tarihinde, çok az sayıda makale Kant'ın 1784 yılında yazmış olduğu "Aydınlanma Nedir?" Sorusuna Yanıt başlıklı yazısı kadar etkili olmuştur. Geçmişte olduğu gibi, bugün de Kant'ın bu yazısı pek çok açıdan olumlu ya da olumsuz eleştirilere konu olmakta ve öyle görülüyor ki gelecekte de olmaya devam edecek. Makaleye bu ilginin özellikle 1789 yılında gerçekleşen Fransız Devrimi sonrası başladığını tahmin etmek hiç de güç olmasa gerek. Çünkü makalede Kant, toplumsal bir aydınlanma için gerekli koşullardan söz ettiği noktada, toplumsal aydınlanma ile devrimler arasında dikkat çekici ve önemli bir saptamada bulunur. Onun bu saptamasına göre "kamu ancak yavaş yavaş aydınlanmaya varabilir. Gerçi devrimler ile bir baskı rejimi, kişisel bir despotizm, bir zorbalık yönetimi yıkılabilir; ancak yalnız bunlarla, düşüncelerde gerçek bir düzelleme, düşünüş biçimlerinde ciddi bir iyileşme elde edilemez; tersine, bu kez yeni önyargılar, tıpkı eskileri gibi, düşüncesiz yığına, kitleye yeni birer gem, yeni birer yular olurlar" (Kant, 1984: 215). Bu açıdan düşünüldüğünde, Fransız Devrimi'nin hemen ardından devrimin insanlığın geleceği üzerindeki etkilerini öngörebilmek amacıyla Kant gibi dönemin en saygıdeğer filozoflarından birinin devrimler ile ilgili

düşüncesinin ne olduğuna yönelik bir ilginin olduğu tahmin edilebilir. Özellikle de bu düşünceler Fransız Devrimi henüz gerçekleşmeden kısa bir süre önce dile getirilmişse, bunun makaleye olan ilgiyi daha da arttırdığı söylenebilir.

Öte yandan günümüzde makaleye yönelik eleştiriler daha çok olumsuz yönde kendini göstermektedir. Özellikle kendini postmodern olarak nitelendiren günümüzün kimi düşünürleri, postmodern kavramını açıklamaya çalışırken postmodernin modern olandan farkını belirleme çabaları içinde modernliği belli bir akıl anlayışına, bu akıl anlayışını da Kant'ın bu makalesindeki ana kavramlarından biri olan ve aydınlanmacı akıl anlayışı olarak nitelendirdikleri akıl anlayışına indirgeyerek eleştirdikleri görülmektedir.¹

Günümüzdeki eleştiriler içinde makaleye yönelik en sert eleştiriler Kant'ın makalesinde aydın bir toplum için onsunamayacak koşul olarak gördüğü "itaat" kavramına yöneliktir. Bu düşünürlere göre, 20. yüzyıldaki pekçok olumsuzluğa ama özellikle de 2. Dünya Savaşı sırasında toplama kamplarına ve milyonlarca insanın ölümüyle sonuçlanan olaylara böylesi bir itaat anlayışı yol açmıştır.²

-
- 1 Sanırım bu noktada bir örnek vermek gerekirse ilk akla gelen isimlerden biri olan Zygmunt Bauman örnek olarak verilebilir.
 - 2 Bu noktada sözkonusu olan filozoflar Frankfurt Okulu filozofları olan Adorno ve Horkheimer'dir. Özellikle okulun Aydınlanmanın Diyalektiği çerçevesindeki görüşleri bu noktada temel oluşturur.

İşte tam da bu noktada, yapacağım bu sunum ile Kant'ın özellikle "itaat" kavramına yönelik bu eleştirilerin son derece haksız eleştiriler olduğunu, Kant'ın sözünü ettiği itaatin bırakın bu türden olumsuz sonuçlar yaratmasını, aksine dünyanın daha yaşanır bir dünya haline gelmesinde elimizdeki tek araç olan hukukun temelini oluşturduğunu göstermeye çalışacağım. Bununla birlikte, Kant'ın bu makalesinde olması gereken bir hukuk için onusuz olunamayacak koşulları belirlemede itaat kavramına yönelik getirdiği yaklaşımın dışında yine makaledeki başka kimi düşünceleriyle de bu konuda pek çok ipucu verdiğini ileri süreceğim. Şimdi hepimizin çok iyi bildiğini düşündüğüm Kant'ın bu makalesindeki önemli kimi düşüncelerini yeniden hatırlatarak özetlemek istiyorum.

Kant'ın '*Aydınlanma Nedir?*' Sorusuna Yanıt başlıklı yazısı dönemin Berlin'de yayımlanan aylık bir derginin Kant dahil birçok düşünürü cevaplandırılmak üzere yöneltilmiş olduğu soru olan "size göre içinde yaşadığımız çağ çoğu kişinin de dile getirdiği gibi bir aydınlanma çağı mıdır?" sorusuna verdiği cevaptır. Bu soruya cevap vermek üzere Kant yazısının hemen başında aydınlanmayı şöyle tanımlar:

"Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğuna ve yardımı olmaksızın

kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır Sapare Aude! Aklını kendin kullanmak cesaretini göster! Sözü şimdi Aydınlanmanın parolası olmaktadır." (Kant 1984: 213)

Aydınlanmayı bu şekilde tanımlayan Kant'a göre "Oysa aydınlanma için özgürlükten başka bir şey gerekmez ve bunun için gerekli olan özgürlük de özgürlüklerin en zararsız olanıdır: Aklın her yönüyle ve her bakımdan çekinmeden kitlenin önünde apaçık olarak kullanmak özgürlüğü" (Kant, 1984: 215)

Böylece bu söylenenlerden hareketle denilebilir ki, Kant aydınlanmadan en yalın anlamıyla aklın özgürleşmesi sürecini anlar. İkinci olarak Kant, aklın doğası gereği özgürleşme yönünde eğilim gösteren bir yapı olduğunu söylemek ister. Çünkü yazının hemen başında, Kant'ın da dile getirdiği gibi, kişi olarak insanın ergin olmama durumunda olması hiç de aklın suçu değildir. Bu, aklın doğası gereği özgürlüğü kendinde bulandıran bir yapı olduğunun başka bir şekilde dile getirilmesidir. Buradan çıkarılan sonuç Kant'ın genel felsefesiyle de paralellik göstermektedir. Bu felsefeye göre akıl saf bir yapı olarak ideler üreten bir yapıdır. Bu idelerden biri de özgürlük idesidir (Kant 19). Bu nedenle Kant'ın burada sözünü ettiği özgürlüğün, felsefesindeki ide olarak özgürlük anlayışına denk geldiğini hesaba katmak gerekir.

Makaleye daha sonra Kant şöyle devam eder: "Ne var ki her yandan «düşünmeyin! aklınızı kullanmayın!» diye bağırıldığı işitiyorum. Subay, «Düşünme, eğitimi yap!», maliyeci «düşünme, vergini öde!», din adamı «düşünme, inan!» diyorlar... Her

verde özgürlüğün sınırlanışı var” (Kant, 1984: 215). Ortaya çıkan bu aykırılık karşısında Kant şu soruyu sorma gereği duyar: “Peki hangi türde bir sınırlama aydınlanmaya karşıdır, hangisi değildir, ve hangi biçimde bir sınırlama tersine özgürlüğe yararlıdır?” (Kant, 1984: 215) Ardından cevap verir: kendi aklının kitle önünde, kamuoyu önünde ve hizmetinde serbestçe ve açık bir biçimde kullanılması her zaman özgürce olmalıdır; ve yalnızca bu tutum insanlara ışık ve aydınlanma getirebilir; buna karşılık aklın özel olarak kullanılışı genellikle çok dikkatlice ve dar bir alanda kalacak bir biçimde sınırlandırılabilmiştir ve bu da aydınlanma için bir engel sayılmaz. (Kant 1984: 215-216). Kant’ın burada yapmış olduğu aklın kamusal ve özel kullanımı ayrımı bir yandan felsefesindeki ikili anlamdaki özgürlük anlayışına (ide olarak özgürlük ya da negatif anlamdaki özgürlük ile isteme özgürlüğü ya da pozitif anlamdaki özgürlük) diğer yandan da insan varlığının ikili yanına ilişkin ayrımına denk gelir (Kant, 1898: 65.) Kant’a göre “kamunun çıkarlarını etkileyen bazı işlerde, yapay bir ortak anlaşma gereğince ve hükümet tarafından kamu amaçlarına uygun biçimde ve hiç değilse onu ortadan kaldırmayacak şekilde, kanunun bazı üyelerince kullanılabilir bazı belirli işlemlere, belirli mekanizmalara gereksinme duyulur. Bu gibi durumlarda aklı kullanma tartışmasına kuşkusuz izin verilmez, itaat etme kesin emirdir. Fakat kendisini makinenin bir parçası sayan herhangi bir insan, yine kendisini bir topluluğun üyesi, hatta, evrensel uygar bir toplumun üyesi olarak tanıtmaya durumunda, örneğin bir bilgin sıfatıyla, kendi düşünme yetisine dayanarak yazıla-

ıyla kamuya yönelir; her hal ve durumda aklını kullanır, zamanında edilgin olarak da olsa görev yaptığı durumları ve işleri de zarara uğratmadan yapar bunu (Kant, 1984:216). Başka bir ifadeyle, Kant’ta kişi bir ülkenin yurttaşı olarak aklın özel kullanımında kendisine düşen sorumlulukları belirlenmiş sınırlar içinde bir çeşit sınırlandırılmış özgürlük anlayışıyla yerine getirirken, diğer yandan bir dünya yurttaşı olarak bilgilerini, deneyimlerini, yani aklını sınırsız bir özgürlük anlayışı içinde türünün diğer üyelerinin kullanımına açmalıdır. Kant’ın burada dile getirmeye çalıştığı makalede aktardığı II.Fredrich’in şu sözleriyle de özetlenebilir: “istediğiniz kadar ve istediğiniz şeyi düşünün, ama itaat edin!”

Bütün bunların ardından Kant, aydın bir bilginin, aydın bir subayın, aydın bir yurttaşın ve son olarak da aydın bir din adamının nasıl olması gerektiğine ilişkin örnekler verir. Ona göre örneğin aydın bir subay üstlerinden aldığı emri aklını kullanma tartışmasına girmeksizin yerine getirmelidir. Ama bununla birlikte emri yerine getirdikten sonra hiç kimse onun düşüncelerini açıklamasına engel olamaz. Öte yandan bir yurttaş vergilerini verirken diğer yandan vergilerin adaletsizliği üzerine aklını kamusal alanda kullanmaktan çekinmemelidir. Yine bunun gibi bir din adamı cematine dinsel ibadetlerini uygulamada belirlenmiş kurallar çerçevesinde önderlik ederken hiç de vicdanını rahatsız etmeyecek bir şekilde aklını halkın karşısında yaptığı iş hakkında kullanma özgürlüğüne sahip olmalıdır (Kant 1984: 217).

Kant açısından aydınlanmış bir toplum için bireylerin herbirinin aydınlanmış

olması yetmez, yöneticinin de aydın bir yönetici olması gereklidir. Hatta toplumda yönetici dışındaki bütün bireyler aydınlanmış olsa bile yönetici aydın olmadıkça toplum aydınlanamaz. Ama bir toplumda yönetici aydın ise toplumdaki diğer yurttaşlar aydın olmasa da o toplumun aydın bir toplum haline gelmesi çok daha olasıdır. Peki o zaman Kant'a göre aydın bir yönetici kimdir ve onun sorumluluk gerektiren görevleri nelerdir? Ona göre "bir ulusun kendi kendisine bile yükleyemeyeceği herhangi bir şeyi, hükümdarı ya da yöneticisi ona haydi haydi yükleyemez; yasa koyma yetkisi olan hükümdara bu yetki yalnızca hükümdarın, ulusun iradesini kendi iradesinde toplamış olması nedeniyle verilmiştir. Yani halkın ortak iradesini hükümdarın kendisinde toplamış olmasından ötürüdür bu" (Kant 1984: 218). Bu noktada, Kant aydın bir yöneticinin sahip olması gereken birbirini tamamlayan iki görevini şöyle dile getirir:

"Hükümdar, sivil toplum düzeniyle uyuşan bütün gerçek ve hayali iyileştirmeleri ve düzenlemeleri kendi işi olmadığı halde halkının ruhunun kurtuluşu için, ulusunun gerekenleri yapması amacıyla, halkını kendi kendisinin önderi olmaya çağırır ve bu yolu açmaya çalışır; fakat onun asıl görevi ve kendisinden sorumluluk isteyen işi, elerinden geldiğince kendi kurtuluş yollarını belirleyip bunları harekete geçirmek ve geliştirmek için en iyisini yapanlara güç kullanarak engel olanları durdurmaktır" (Kant 1984: 218).

Kant'a göre aydın bir yönetici, öncelikle yurttaşlarına tıpkı Kant'ın yaşadığı Prusya İmparatoru II. Fredrich gibi bir

çağrı yaparak onlara "istediğiniz kadar ve istediğiniz şeyi düşünün, ama itaat edin!" demeli ama bu çağrının halkında karşılık bulması için de onlarla ilişkilerinde her birine eşit bir şekilde davranacak bir yaşam tarzına sahip olmalıdır. Başka bir anlamda yönetici, aklın kamusal kullanımında halkına bu çağrıyı yaptıktan sonra aklın özel kullanımı bağlamında herkese eşit uzaklıkta kalmasını öngören yaşam tarzının gereği olan kurallara itaat edecek şekilde yaşamak zorunda olmalıdır. *Çünkü yönetici böyle bir yaşam tarzına uygun yaşamadığında, yani yurttaşlardan kimilerine daha yakın kimilerine ise daha uzak durursa bu durumda yöneticinin kendisine daha yakın davrandığı kişiler hakkında hiç kimse düşüncelerini açıkça söyleme cesaretine sahip olmayacak ve onun yaptığı çağrıya kulak vermeyecektir. Özellikle de Kant'a göre, yönetici din konuları hakkındaki düşüncelerini açıklamak konusunda son derece dikkatli davranmalıdır. Çünkü bu durumda her söylediği şeyle belli bir yurttaş grubuna daha yakın olduğu izlenimi verecek ve bu da onun itibarının zedelenmesine yol açacaktır (Kant 1996: 16). Bu noktada Kant'ın, felsefesinde Tanrı'ya yüklemiş olduğu özellikleri aydın bir yöneticiye yüklemekte olduğu görülmektedir. Şöyle ki: Kant'ın felsefesinin bütününde Tanrı, aklın ama en sıradan aklın bile ürettiği bir ide olarak her aklın varlık yapısında olan bir özelliğe sahiptir. Başka bir ifadeye, Tanrı her akıl sahibi varlığa eşit uzaklıktadır.*

Bütün bunlara sonuç olarak Kant, kendisine sorulmuş olan aydınlanmış bir çağda mı yaşıyoruz sorusuna şu şekilde cevap verir: "Hayır, aydınlanmış bir çağda değil,

fakat aydınlanmaya giden bir dönemde' bir aydınlanma döneminde yaşıyoruz. Şimdi ki zamanlarda olduğu gibi, insanlığın bir bütün olarak, başkasının rehberliği olmaksızın, dinsel konularda kendi aklını iyi bir biçimde ve güvenilir bir şekilde kullanması durumunda olması ya da bu duruma getirilebilmesi için kat edilecek daha çok yolumuz var. Fakat bu yönde özgürce çalışmak için şimdi onların yolunun temizlenip aydınlatıldığına ilişkin farklı göstergelere sahibiz; böylece evrensel aydınlanmaya giden yoldaki engeller, insanın kendi suçu ile düşmüş bulunduğu bu ergin olmayış durumundan kurtuluşu ile ilgili güçlükler yavaş yavaş da olsa giderek azalmaktadır. İşte bu bakımdan çağımız bir aydınlanma çağıdır ya da Friedrich'in yüzyılıdır" (Kant 1984: 219).

Popper, *Daha İyi Bir Dünya Arayışı* başlıklı makalesinde bütün canlı organizmalar gibi insanın da bütün yaşamı boyunca içinde bulunduğu yaşam koşullarını daha yaşanır hale getirme arayışı içinde olduğunu söyler (Popper, 2000:7). Ona göre, bu arayış hiçbir zaman kesintiye uğramaz ve son bulmaz. Bu nedenle bütün canlı organizmalar sürekli aktiftirler. Şimdi Popper'ın bu düşüncesi ışığında insanlık tarihine bakıldığında, insanın tarihinin, bir açıdan, içinde bulunduğu koşulları daha yaşanır hale getirmek için belli bir düzen kurma arayışı olarak da görülebilir. Düzeni belli kurallar aracılığıyla sağlamak bu arayışta üzerinde en çok durulan nokta olmuştur. Bu nedenle, yazılı kurallar bütünü olarak hukuk, geçmişte olduğu gibi bugün de daha iyi bir dünya arayışında insanlığın

önündeki tek mekanizma olarak duruyor. Gelecekte bunun değişebileceğine ilişkin en küçük bir belirti bile gözükmemektedir. Düzenin aracı olarak hukukun gerekliliği üzerinde bütün insanlık hemfikirken, bu alanda nasıl bir hukukun düzeni daha iyi koşullarda sağlayacağı konusunda ve bunun gibi daha pek çok sorun üzerinde hiç de hemfikir olunmadığı görülmektedir. Bunun büyük ölçüde nedeni, sürekli bir değişim halinde olan yaşamın belli bir anına bakılarak oluşturulmuş olan biçimsel yapıdaki hukuk normunun, sürekli değişmesi nedeniyle içerikli bir yapı olan yaşamda ortaya çıkan yeni duruma göre değiştirilmesi zorunluluğudur. Bu anlamda hukuk, en temelde dile getirilen bu sorun ve buna eklenmiş daha pek çok sorundan oluşan bir varlık alanıdır. Bu alanda geçmişte pek çok çözüm önerisi ortaya konduğu gibi bugün ve şüphesiz gelecekte de bu öneriler ortaya konulacaktır. Bu açıdan Kant'ın makalesine bakıldığında, makalenin bir hukuk sisteminin varlığı için onsuz olamayacağı koşullar neler olmalıdır sorusuna verilecek kimi çözüm önerileri için ipucu niteliğinde düşünceler barındırdığı söylenebilir. Buradan çıkarılacak sonuçlar kanımca üç başlık altında ele alınabilir:

İlk olarak, günümüzün insanların hukuk denildiğinde anladıkları şeyin en altta mahkemelerin çıkardığı normlardan onun üstünde kanunlar ve en üstte de anayasaya kadar uzanan bir normlar hiyerarşisi olduğu söylenebilir. Bu gün ülkelerin hukuk sistemlerinde olduğu gibi uluslararası hukukun da bu mantıkla oluşturulduğu görülüyor. Bir açıdan bakıldığında bir piramidi andıran ve Kelsenci bir hukuk anlayışına

göre şekillendirilen bu normlar sistematiğine göre, her norm geçerliliğini bir üstteki normdan alır. Böyle bir mantığa göre, anayasa kendini en somut görünümüyle mahkemelerin çıkardığı normlarda somutlaştırır. Şimdi bu açıdan bakıldığında şöyle ciddi bir sorun ortaya çıkıyor. Normlar hiyerarşisinde bütün normaların geçerliliğinin kendisine dayandığı en üstteki temel normun içeriği nasıl olacak? Sanırım bu konuda sorunun çözümü için Kant'ın ele aldığımız makalesinde bir ipucu bulabiliyoruz. Şöyle ki: Kant aydınlanma için gerekli en temel koşul olarak aklın kamu önünde özgürce kullanımını, bugünkü şekliyle dile getirirsek ifade özgürlüğünü gördüğü yukarıdaki alıntılarda aktarılmıştı. Bu açıdan bakıldığında, Kant'ın bu ölçüsünün bütün hukuk sistemlerinin dayanması gereken temel normun içeriğini oluşturması gerektiği ileri sürülebilir. Bu görüşe göre, hukuk sisteminde kendisine yer bulan bütün normlar bu temel normun içeriği ile çelişmeyecek bir ilkeye, yani kişilerin ifade özgürlüğünü koruma ilkesine yönelik olarak şekillendirilmelidir.

İkinci olarak, bütün hukuk sistemlerinin temel amacının insanların içinde yaşadığı somut gerçekliğe yönelik düzenlemeler yapmak olduğu dikkate alındığında, bu noktada başka sorunlar kendini göstermektedir. Her ne kadar temel normun içeriğinin ifade özgürlüğünü koruyacak tarzda belirlenerek biçimlendirilmiş bir normlar sistemine sahip olursa da, değişen toplumsal yaşam koşullarına göre hukukun yapısındaki temel değişimleri koruyarak normları yeni duruma göre güncellerken, bu güncellemede bakışlarımızı nereye

odaklamamız gerektiği konusunda önemli bir sorunla karşı karşıya kalınır. Bu noktada Kant'ın makalesinde aydınlanma için temele aldığı ikinci ilke olan "İtaat" ilkesi iş görebilir. Ama bu, buradaki Kantçı anlamdaki itaatin ancak doğru anlaşılması koşuluyla mümkündür. "İtaat" Kant'ta kişilerin ancak özgür istemeleriyle içine girdikleri ve çıkabildikleri bir durumda söz konusudur. Makalede Kant'ın, aydın bir din adamından söz ettiği noktada, onun yaptığı işin görev ve sorumlulukları içinde uyması gereken kurallara itaat etmesi gereken bir süre sonra kendi işi çerçevesindeki hatalı kurallara ilişkin düşüncelerini onların değiştirilmesi gerekliliği yönünde açıkça ifade etmekten çekinmemekle birlikte bir düzelme olacağına yönelik inancını yitirmişse kendi rızasıyla görevinden ayrılabilceğini ileri sürmesi (Kant 1984: 217) onun itaat anlayışının en önemli özelliğini göstermektedir.

Kantçı anlamda doğru anlaşılması bir itaat önceden belirlenmiş kurallara uyma yönünde bir itaattir. Kişiler makinenin bir parçası olarak buldukları işin görev ve sorumluluklarına itaatle yükümlüdür. Bu noktada hiçbir taviz verilmemesi zorunludur. Kişiler bu kurallara itaat ederken, kuralların uygulanmasının bizzat merkezinde yer alırken artık hangi kuralların o iş çerçevesinde işlerliğini kaybettiği ve nasıl değiştirilmesi gerektiği konusunda en doğru düşüncelere sahip olduğundan düşüncelerini açıklaması gerekir. Kant'a göre toplumun yapısında ancak bu yolla kalıcı bir düzelme yapılabilir. İşte tam bu noktada norm koyucunun normu değiştirmesi ve bu değişikliğin ne yönde yapılması gerek-

tiği konusunda nereye bakılacağı açıklığa kavuşmuş oluyor. Bu da, normlara itaati bir yaşam tarzı haline getirmiş kişinin ifade özgürlüğü çerçevesinde ortaya koyduğu düşüncelerinden başka bir şey değildir. Bu, bir anlamda *Yasalar*'da Platon'un da ileri sürdüğü bir düşüncedir. Ona göre en çok ona uyan kişi yasaları da yapan kişi olmalıdır (Platon 1961: 715c, 762e). Yine Platon'un *Kriton* diyalogunda Sokrates'in Atina yasalarına bağlılığından kaynaklanan itaati böylesi bir itaate örnek olarak gösterilebilir.

Makaleden olması gereken hukuk ile ilişkilendirilebilecek üçüncü ve son düşünce, sanırım, Kant'ın makalede aydın bir yöneticinin asıl görevi olarak nitelendirdiği göreviyle ilgili olarak ortaya koyduğu düşüncelerden çıkarılabilir. Bu düşünceye göre, aydın bir yöneticinin asıl sorumluluk gerektiren görevi, yurttaşlarını akıllarını kamu önünde açık bir şekilde kullanmak için yaptığı çağrının ardından, bu özgürlüklerini kullanan yurttaşlarına karşı yapılacak dışarıdan ve içeriden her türlü zor yoluyla engelleme girişimlerini ortadan kaldırmaktır. Ama Kant'a göre, işlerin bu noktaya kadar gelmemesi için yöneticinin bütün yurttaşlarına karşı eşit mesafede durması gerekir. Çünkü ancak bu yoldan yapılacak bir eylem tarzı itaat etmeyen kötü niyetli yurttaşlar için caydırıcı olabilir. Başka bir ifadeyle, yönetici sahip olduğu pozisyonla, duruşuyla bu tip kişiler karşısında bir caydırıcılığa sahip olmadığında yönetici konumunu koruması imkansız hale gelir. Buradan hareketle de denebilir ki, hukuksal bir düzenin varlığından söz etmenin tek koşulu hukukun caydırıcılığa sahip olmasıdır. Bir anlamda caydırıcılık hukukun özüdür. Caydırıcı olmayan bir

hukuk, hukuksuz bir ortamdan bile daha zararlı ve tehlikeli olabilir. Çünkü caydırıcı olmayan bir hukuk, her zaman için hukuk önünde eşit olması söz konusu olan yurttaşlar arasında eşitliği bozacak ve böylece de bozulmuş olan eşitlikle daha önemlisi hukuka olan inanç sarsılacaktır. Hukuka inancın yitirildiği bir ortamda da istenildiği kadar yetkin hukuk normları yapılsın, hiçbir zaman insanlar için yaşanılır bir ortam sağlanamayacaktır.

KAYNAKLAR

- IMMANUEL, Kant (1984) Seçilmiş Yazılar, (Çev: Nejat Bozkurt) Remzi Kitabevi, İstanbul.
- IMMANUEL, Kant (1992) Critique of Pure Reason, translated by Norman Kemp Smith, The Macmillan Press LTD, London.
- IMMANUEL, Kant (1898) Kant's Critique of Practical Reason and Other Works on The Theory of Ethics, Translated by Thomas Kingsmill Abbott, Longmans, Green, and Co, London, New York and Bombay.
- KARL R. Popper (2000) In Search of a better World (Lectures and essays from thirty years) Translated by Laura J. Bennett, With additional material by Melitta Mew. Translation revised by Karl Popper and Melitta Mew. British Library Cataloguing in Publication Data, West Yorkshire.
- Plato (1961) Laws, By R.G.Bury, Litt. D. Harvard University Press, London.